

3. Diferencovaná rizika nezaměstnanosti

Tomáš Sirovátka

IN: SIROVÁTKA, 2002 MENŠINY A MARGINALIZOVANÉ SKUPINY V ČR

Differentiated Unemployment Risks

Abstract: Economic recession in the Czech republic between 1997–1999 created conditions for the process of „forced restructuring“ and for the shedding of over-employment. The developments of the labour market differentiated the risks of unemployment according to the quality of human capital as well as according to individual social backgrounds. Remarkable impacts on the regional disproportions in the distribution of labour market risks corresponded well to the above features of economic developments and of the labour force. These differences seem to be more distinctive compared to their picture in other European labour markets due to a higher degree of labour market segmentation of the Czech labour market. In spite of economic recovering and a decrease in the general unemployment rate in 2000, long-term unemployment continues to grow. The consequences would include an increase in poverty, dependency on social benefits and/or on the shadow economy, and social exclusion of people exposed to the greatest risk of long-term unemployment.

Úvod

Po dlouhém období stagnace trhu práce v České republice zrychlila nová vlna recese v letech 1997–1999 strukturální změny ekonomiky a uvolňování přezaměstnanosti. Přinesla tak výrazný růst nezaměstnanosti: registrovaná nezaměstnanost se zvýšila z 3,5 % na konci roku 1996 na 9,4 % na konci roku 1999. Tato úroveň představuje dosud maximum, jehož bylo v České republice dosaženo.¹ Sociální dopady byly průvodním jevem tohoto procesu.

V transformující se společnosti je přechodný růst nezaměstnanosti nevyhnutelně spojen se změnou ekonomické struktury. Pokud takováto změna přinese zrychlení dynamiky ekonomického růstu a ekonomický prospěch, nemusí mít nezaměstnanost, je-li ovšem krátkodobá a přechodná, negativní sociální dopady. Jestliže se však rizika nezaměstnanosti výrazně diferencují a na trhu práce se formují skupiny lidí nedobrovolně odloučených od možnosti se zaměstnat po delší dobu, roste chudoba i rizika sociálního vyloučení. Také se zhoršuje možnost efektivního využití lidských zdrojů, se všemi nepříznivými ekonomickými důsledky.

V této stati zkoumáme otázku, do jaké míry se v období druhé poloviny devadesátých let v České republice rizika nezaměstnanosti diferencovala, a nakolik tato diferenciací rizik nezaměstnanosti souvisí s dalšími projevy sociální exkluze.

Modernizace, globalizace, transformace: diferenciací rizik na trhu práce

Novější studie o vývoji trhu práce v ekonomicky vyspělých tržních demokraciích věnovaly pozornost především procesům de-industrializace a přechodu ke

¹ Na konci května 2001 již klesla míra nezaměstnanosti na 8,1 %.

společnosti služeb (service society) či k informační společnosti (information society) (srovnej OECD 1994a, OECD 1994b, OECD 1995–2000). Zmíněné procesy jsou součástí pohybu od industriální k post-industriální ekonomické struktuře; takto je charakterizoval už Esping-Andersen ve své klasické práci o smíšených ekonomických systémech moderního kapitalismu (1990).

Ohnisko pozornosti se později přesunulo ke studiu dopadů globalizace na pracovní trhy (srovnej např. Walker, Goodwin a Cornwell 1999, Jordan 1998, Beck 2000). Jedním z určujících prvků globalizace je fenomén „globální generalizace trhu“², tedy rozšíření tržní soutěže v celosvětovém prostoru, jež vystavuje ekonomicky méně rozvinuté země konkurenci ekonomik s mnohonásobně vyšší produktivitou práce a přidanou hodnotou, a naopak vyspělé ekonomiky vystavuje konkurenci zemí s pěti až desetinásobně nižšími náklady na pracovní sílu. Finanční kapitál se totiž stává natolik mobilním, že dokáže využívat různé kompetitivní výhody v této globální konkurenci, aniž by byl, na rozdíl od pracovní síly, teritoriálně vázán.

Procesy globalizace a „post-industrializace“ mají fatální dopady do struktury a fungování pracovního trhu. Řada autorů se už dříve věnovala sociálním důsledkům „růstu bez pracovních míst (jobless growth)“. V jiné klasické práci R. Dahrendorf (1991) ukazuje v širokém sociálním kontextu dopady novějšího ekonomického vývoje pro sociální strukturu moderní společnosti a chápe přitom zejména dlouhodobou nezaměstnanost jako klíčový faktor rizika sociálního vyloučení a vzniku „dvoutřetinové společnosti“. Bauman (1998) podstatu sociální exkluze spojované s novou chudobou (new poverty) shledává ve skutečnosti, že chudí postupně ztratili v (post)moderní společnosti svou ekonomickou i sociální funkci, ať už jde o funkci producentů či o funkci konzumentů.

Trvalejší odloučení od účasti na pracovním trhu nemusí však nutně znamenat riziko chudoby či sociálního vyloučení, pokud existují jiné přijatelné způsoby a formy sociální participace a začlenění. Toto začlenění umožňují například adekvátní systémy sociální ochrany pomocí transferů a služeb.³ V (post)moderní společnosti má ovšem účast na pracovním trhu, i přes trvale klesající míry participace na něm pro život lidí a pro jejich sociální postavení, i nadále rozhodující roli, ať už je chápána převážně instrumentálně, tedy jako zajištění prostředků k obživě a ke konzumu (což převažuje typicky u méně kvalifikovaných a méně přitažlivých zaměstnání, vystavených přímému dohledu a kontrole), či spíše (nebo současně) jako seberealizace a sebenaplnění (to pak převažuje nejspíše u vysoce kvalifikovaných a tvůrčích činností, s vyšší mírou odpovědnosti a nezávislých na dohledu). Restrikce v oblasti sociální ochrany dopadly navíc v průběhu osmdesátých a devadesátých let citelně na systémy sociální politiky a v nejvyšší míře pak zejména na systémy podpor v nezaměstnanosti a na systémy sociální pomoci

² Zdá se mi příhodné využít parafrázi Polányiho termínu (1957).

³ K těmto formám sociálního začlenění může patřit i práce v domácnosti, dobrovolná práce, domácí práce či jiné formy neformálních pracovních aktivit. Patrně ale není adekvátní přiřadit k nim i práci v šedé ekonomice a zaměstnávání „načerno“, zejména při souběhu s pobíráním sociálních dávek. Tyto formy totiž představují sociálně „nesolidární řešení“ na účet jiných členů společnosti, a porušují tak nepsaný sociální kontrakt, solidaritu i důvěru v instituce a podporují procesy sociální anomie.

(srovnej Ploug a Kvist 1997, Daly 1997 aj.). Rozsah dekomodifikace se tak snížil a instrumentální role placené práce spíše posílila.

Pro většinu členů (post)moderní společnosti platí norma, kterou Bauman (2000: 75) vyjadřuje těmito slovy: „Být bohatý znamená těšit se ze souladu mezi záměry a prostředky k jejich dosažení, být chudý ... znamená toužit po tom, co prostředky, jež jsou k dispozici, neumožňují dosáhnout, a přitom není možnost této touze odolat.“ Převládající vzorec norem „konzumních standardů“ ovládá totiž i ty, kteří strádají v důsledku neúčasti na pracovním trhu, ať v oblasti osobního naplnění, či pokud jde o dosažení konzumních standardů a cílů. Chudí „... musí žít ve světě, jenž byl vybudován ke prospěchu těch, kteří mají peníze“ (Bauman, ibid.: 76).⁴

V transformujících se postkomunistických společnostech se proces tržní transformace prolíná s procesy de-industrializace a ekonomické modernizace, jež proběhly v zemích Evropské unie už v osmdesátých letech, a stejně tak i s novějším procesem globalizace, který se těmto společnostem postupně zapojujícím do globální tržní soutěže nemůže samozřejmě vyhnout. Celkově jde o masivní sociální změnu, jež generuje z paralelních, ale propojených procesů tržní transformace, de-industrializace a globalizace,⁵ odehrávajících se víceméně v jednom časovém období.

Marketizace a globalizace s sebou přináší tržní fluktuace a nejistoty. Vedle ekonomických faktorů působí na prohloubení těchto nejistot i mechanismy sociální. Zejména adaptační strategie zaměstnavatelů a zaměstnanců představují způsoby, jak se tyto aktéři vyrovnávají s rychle narůstajícími ekonomickými nejistotami dotýkajícími se jejich pozic na pracovním trhu. Ony strategie mohou dále formovat trh práce. Vnášejí totiž do něj nové prvky diskontinuity či „dualismu“ (srovnej Berger a Piore 1980). Ta část pracovní síly, která má k tomu dostatečné zdroje⁶, se obvykle snaží v situaci narůstající nejistoty zlepšit svou pozici, aniž by brala v potaz zájmy ostatních, kteří tak učinit nemohou. Tento konflikt byl charakterizován jako „insider-outsider dilemma“ (srovnej zvláště Lindbeck a Snower 1989). Tzv. „insiders“ se snaží etablovat na primárních pracovních trzích jako „quasi-fixní výrobní faktor“ a získat v soutěži s ostatními účastníky pracovního trhu výhodu jistějšího zaměstnání i vyšších mezd současně. Situaci „outsiderů“ a „entrants“ tato strategie ovšem zhoršuje, a ti jsou pak odkázáni na horší druhy prací, horší pracovní podmínky a nižší mzdy, nestabilní a nejistá, legislativně méně chráněná pracovní místa s minimálními možnostmi pracovního postupu, práce vykonávané pod přímým dohledem. Tato místa nejsou často pro valnou část z nich přitažlivá a mnozí z nich na tato místa rezignují. Výsledkem procesu dualizace trhu práce může být proto i výrazná diferenciací rizika nezaměstnanosti a sociálního vyloučení.

⁴ Překlady autora.

⁵ Například i nezaměstnanost v některých transformujících se ekonomikách dosahovala již v prvních letech transformace hodnot téměř dvojnásobných oproti průměru zemí EU.

⁶ Patří k nim lidský, sociální i kulturní kapitál a politický vliv, vykonávaný prostřednictvím odborových či profesních uskupení a také formálních i neformálních lobby.

Nejvyšší míře rizika či nejistoty na pracovním trhu a odsunutím do jeho sekundárních segmentů jsou vystaveny zejména ty sociální skupiny, jež svou základní identitu vyvozují ze svého postavení mimo svět práce (Berger, Piore 1980: 18). Patří k nim typicky ženy, hlavně ženy s dětmi, dospívající mládež, migranti či příslušníci etnických menšin, lidé zdravotně handicapovaní. Patří k nim ale také například starší pracovníci, kteří ztratili kontakt se světem práce dlouhodobým připoutáním k takovému druhu činnosti, jenž je později v procesu modernizace vytlačován z pracovního trhu, a nemají už později zdravotní, kvalifikační či obecně sociální předpoklady potřebné k přizpůsobení se nově vznikajícím požadavkům.

V důsledku procesu deindustrializace a narůstající intenzity globální soutěže roste tlak na soutěžeschopnost, i rizika nezaměstnanosti se pak diferencují především podle kvality lidského kapitálu, jenž určuje produktivitu a adaptabilitu. Sociální charakteristiky pracovní síly jsou přitom rovněž důležité: je příznačné, že proces kumulace handicapů na straně dlouhodobě nezaměstnaných spočívá v průniku sociálních charakteristik či sociálních „identit“ s jejich nízkým lidským a sociálním kapitálem. V tomto překrytí obou typů znevýhodnění dochází k výrazné diferenciaci šancí na trhu práce a k diferenciaci rizika ekonomického a sociálního vyloučení.

Pracovní trh se tak rozčleňuje do několika segmentů, jež mohou být charakterizovány následovně (srovnej Jordan 1998: 65): v prvním segmentu jsou „insiders“ (jedině těmto se daří snižovat tržní rizika nejistoty), ve druhém „outsiders“ (ti jsou nuceni pracovat za podmínek a mezd, jež umožňují zaměstnavatelům využívat vcelku neefektivně jejich pracovní potenciál), ve třetím segmentu jsou „claimants“ (lidé uplatňující nároky na různé sociální dávky a usilující vyhnout se některým formám exploatace, jimž jsou vystaveni outsiders), ve čtvrtém jsou „forced labourers“ (lidé donucení k práci zařazením do státních programů veřejných prací či výcviku a jsou placeni na nízké úrovni, která neodpovídá ani jejich produktivitě, ani principům sociální spravedlnosti). Konečně v pátém segmentu pracovního trhu jsou „opportunists“ či „fiddlers“ – podvodníci, kteří nabízejí práci načerno nezaměstnaným „claimants“ pobírajícím sociální dávky a vyhýbající se platbám sociálního zabezpečení a daní. Diskontinuita v pracovních příležitostech a v riziku nezaměstnanosti se na soudobých pracovních trzích stává fundamentální výzvou principu sociální spravedlnosti. Chudobu a sociální vyloučení nedefinují primárně příjmy a majetek, ale v životní šance (Dahrendorf 1991) či přesněji schopnost a současně i možnost uplatnit se v daných sociálních a institucionálních strukturách. Kvalitami, jež určují tyto šance v daných společenských strukturách, jsou jisté schopnosti a potence (capabilities, functionings), jimiž lidé disponují v různé míře (Sen 1992).

Trh práce v České republice v devadesátých letech

V období 1996–1999 došlo v České republice s ekonomickým poklesem k prudkému růstu míry nezaměstnanosti (v roce 2000 pak nezaměstnanost s oživením ekonomiky mírně poklesla). Jaké měl tento vývoj důsledky pro sociální diferenciaci rizik nezaměstnanosti?

důsledky, roku 1996–1999

a) změny ve struktuře zaměstnanosti a dopady na strukturu nezaměstnanosti

Dopad recese, vyvolané racionalizace a de-industrializace v letech 1997–1999 nebyl rovnoměrný v celé struktuře ekonomiky a v celé struktuře pracovní síly. Nejvíce byla poklesem zaměstnanosti zasažena tradiční odvětví: zemědělství, dobývání surovin, zpracovatelského průmyslu, stavebnictví, dopravy a spojů. V důsledku škrťů ve státním rozpočtu se sice snižovala zaměstnanost ve školství, ale naopak rostla ve státní správě (srovnej přílohu, tabulky P1 a P2).

Růst nezaměstnanosti předešel v těchto letech pokles zaměstnanosti (260 tis. osob proti 215 tis. osob), což bylo částečně způsobeno příchodem nových uchazečů, kteří dříve nepracovali, na trh práce – tito představovali přes 90 tisíc z celkového počtu 470 tis. nezaměstnaných v roce 1999, především pak rychlým nárůstem počtu nezaměstnaných uvolňovaných zejména z odvětví zpracovatelského průmyslu, jenž se stal na rozdíl od první poloviny devadesátých let nyní rozhodujícím zdrojem růstu nezaměstnanosti. Mimo to měl pokles jeho produkce dopad i do jiných sektorů: například v odvětví obchodu a oprav motorových vozidel byl růst počtu nezaměstnaných (v důsledku mezisektorové mobility na trhu práce) dokonce vyšší než pokles zaměstnanosti v těchto odvětvích⁷.

Výraznější pokles zaměstnanosti se dotkl v relativním vyjádření pomocných a nekvalifikovaných profesí a také pracovníků při obsluze strojů a zařízení, v absolutních počtech však nejvíce zasáhl kvalifikované dělníky a také nižší administrativu. Nárůst nezaměstnanosti spojené s de-industrializací byl ovšem nejvýraznější u kvalifikovaných dělnických profesí, u provozních pracovníků v službách a v obchodě, dále zasáhl i nižší administrativu, techniky, a dokonce i řídicí pracovníky (srovnej tabulky P3 a P4).

Nadále je však struktura české ekonomiky a zaměstnanosti ve smyslu silnější orientace na výrobní odvětví a dělnické profese v mezinárodním srovnání relativně „zaostalá“ a trpí současně výraznější segmentací povolání na „mužská“ a „ženská“. Lze očekávat, že s přibližováním se standardní ekonomické struktury vyspělých tržních ekonomik bude proces změn dále pokračovat v souladu s trendem, který se utvářel zejména v druhé polovině devadesátých let.

V roce 2000 došlo k hospodářskému mírnému oživení a nezaměstnanost klesla o 40 tisíc osob (míra nezaměstnanosti poklesla z 9,0 na konci roku 1999 na 8,3 na konci roku 2000). Mírně však poklesl počet zaměstnaných (o necelých 15 tis. osob) a došlo k další diferenciaci vývoje zaměstnanosti podle odvětví. Pokles zaměstnanosti nadále pokračoval v „tradičních odvětvích“: v zemědělství (o 5 tis. osob), v dobývání nerostných surovin (o 7 tis. osob), v zpracovatelském průmyslu (o 13 tis. osob) a v odvětví obchodu a oprav motorových vozidel (o 22 tis. osob). Naproti tomu zaměstnanost mírně narostla ve státní správě, v peněžnictví, ve školství, ve zdravotnictví, v osobních a sociálních službách (celkem o více než 30 tis. osob). Narostl přitom celkově počet pracovníků nižší administrativy (o 27 tis. osob), ale také poněkud překvapivě počet nekvalifikovaných zaměstnanců a pomocných pracovníků (o 13 tis. osob), zatímco počet kvalifikovaných dělníků a řemeslníků dále klesal (o 39 tis. osob). Klesal i počet řídicích pracovníků (o 10 tis. osob).

⁷ Je to důsledek vyššího obratu pracovníků, kteří daným odvětvím procházejí, včetně obměny samostatně hospodařících.

osob). Hlavně však dále poklesl počet vyučených zaměstnaných (asi o 75 tis. osob), zatímco počet vysokoškoláků a překvapivě i nekvalifikovaných pracovníků vzrostl v porovnání s rokem 1999 (o 4 tis. osob, resp. o 33 tis. osob).

Shrnuto, recese vyvolala ve výrobním sektoru procesy restrukturalizace a oživení v roce 2000 nemělo pro zpracovatelský či těžební průmysl z hlediska zaměstnanosti příliš velký význam. Avšak nezaměstnanost ve zpracovatelském průmyslu, stejně jako nezaměstnanost vyučených, v roce 2000 mírně poklesla (o 30 tis. osob), a to i při poklesu zaměstnanosti této kategorie pracovní síly. Tento vývoj je pravděpodobně důsledkem přirozené obměny pracovníků, kteří už nejsou dále nahrazováni (jobless growth).⁸

b) mění se role lidského kapitálu *činní + pracovní. PS*

Nejvýznamnější změnou ve struktuře zaměstnanosti byla však změna kvalifikační struktury zaměstnanosti. Z pracovního trhu odešlo během tří let skoro 30 % z původního počtu pracovníků nekvalifikovaných a 10–20 % vyučených a pracovníků se středním vzděláním bez maturity. Rostl naopak počet pracovníků se středním odborným vzděláním s maturitou a vysokoškoláků. Právě ve změnách kvalifikační struktury zaměstnanosti i nezaměstnanosti se projevila podstata druhé vlny transformace ekonomiky: tržní tlaky na výkonnost zvýhodnily ve struktuře zaměstnanosti kvalifikovanou pracovní sílu, zesílily však obtíže v uplatnění méně kvalifikované pracovní síly.

Úbytek počtu zaměstnaných nekvalifikovaných pracovníků se nepromítl nashledanou v celém rozsahu nárůstem počtu nezaměstnaných této kategorie, částečně i proto, že kvalifikační struktura pracovní síly se dlouhodobě zlepšila.⁹ Jen třetina poklesu zaměstnanosti osob se základním vzděláním se promítla do růstu nezaměstnanosti této kategorie, ale už dvě třetiny poklesu zaměstnanosti vyučených se promítly do růstu jejich nezaměstnanosti. Ovšem při růstu počtu zaměstnaných středoškoláků ať s odborným vzděláním či se všeobecným vzděláním docházelo dokonce i k růstu jejich nezaměstnanosti (srovnej tabulky P5 a P6).

Odliv osob bez kvalifikace a také vyučených do ekonomické neaktivity (zejména šlo o odchody do důchodu včetně předčasných důchodů) však neznamená zlepšení pozice těch pracovníků zmíněných kategorií, kteří zůstali na trhu práce. Pokles poptávky po této pracovní síle byl totiž ještě rychlejší. Zejména poměr zaměstnaných a nezaměstnaných pracovníků bez kvalifikace se zhoršil natolik, že tato kategorie nezaměstnaných představovala na konci roku 1999 asi čtvrtinu nezaměstnaných, zatímco její podíl na zaměstnanosti byl asi 8 %. Přes nárůst zaměstnanosti této kategorie po oživení v roce 2000 vzrostl i počet nezaměstnaných (o 8 tis. osob), stejně jako vzrostla míra nezaměstnanosti kategorie nevyučených.

⁸ V rostoucí míře byly využívány předčasné starobní důchody (více než jedno procento pracovní síly v průběhu roku 2000).

⁹ Počet dospělých osob se základním vzděláním (ve věku nad 15 let) poklesl u nás za toto období tří let o více než 300 tisíc osob. Počet osob vyučených se v podstatě neměnil, ale rostl výrazně počet středoškoláků a vysokoškoláků.

c) důsledky vývoje trhu práce pro postavení pracovní síly

Shrnuto, v letech 1996–1999 došlo ke klasické recesi, jež se projevila úbytkem nabízených pracovních míst a růstem nezaměstnanosti v důsledku propouštění, jež bylo do jisté míry nejen reakcí na hospodářský pokles, ale také eliminací dříve udržované přezaměstnanosti. Tak se „primární segmenty“ reprezentované dříve ochraňovanými podniky zpracovatelského průmyslu staly součástí soutěživého trhu.

Diferencovaná rizika nezaměstnanosti

Nezaměstnanost se během tří let více než zdvojnásobila. Procesy změn na pracovním trhu spojené s propouštěním či snižováním zaměstnanosti se dotkly celé řady odvětví a profesí či kvalifikačních kategorií. V podmínkách rostoucí soutěživosti se ale současně diferencovaly možnosti zaměstnání znovu získat. To se projevilo ve změnách míry nezaměstnanosti a míry dlouhodobé nezaměstnanosti.¹⁰

V roce 2000 více než čtyři pětiny nezaměstnaných tvořili ti, kteří dříve pracovali, zbytek ti lidé, kteří nově vstoupili na pracovní trh. Z celkového počtu nezaměstnaných pak 61 % ztratilo zaměstnání propuštěním nebo tím, že zaměstnavatel ukončil činnost, případně sami přestali podnikat, pro dalších 7 % skončil dočasný pracovní poměr a v 5 % šlo o zdravotní důvody. Lze říci, že asi tři čtvrtiny z celkového počtu se stali nezaměstnanými v důsledku ztráty svého dřívějšího zaměstnání. Možnost získat zaměstnání se však pro ně značně diferencovala. To se projevilo v různé době jejich setrvávání v nezaměstnanosti. Dlouhodobě nezaměstnaných bylo v České republice podle výsledků VŠPS na konci roku 1999 celkem 40,2 % z celkového počtu nezaměstnaných a jejich počet byl tak téměř třikrát vyšší než v roce 1996, na konci roku 2000 již byl (při poklesu míry nezaměstnanosti) podíl dlouhodobě nezaměstnaných na úrovni 50 % počtu nezaměstnaných, což přesahuje evropský průměr.

¹⁰ Tu jsme v souladu s převládající konvencí definovali jako nezaměstnanost trvající déle než jeden rok.

Tab. 3.1: Počet nezaměstnaných a míra nezaměstnanosti (konec roku)

	1996	1997	1998	1999	2000
nezaměstnaní celkem (tis.)	210,3	280,7	379,6	470,4	430,4
muži	97,5	122,7	165,4	222,3	196,5
ženy	112,8	168,0	214,2	248,1	233,9
míra nezaměstnanosti (%)	4,1	5,4	7,3	9,0	8,3
muži	3,4	4,2	5,7	7,6	6,8
ženy	4,9	6,9	9,3	10,7	10,2

Tab. 3.2: Počet dlouhodobě nezaměstnaných a míra dlouhodobě nezaměstnanosti (konec roku)

	1996	1997	1998	1999	2000
nezaměstnaní déle než rok (tis.)	56,6	76,8	115,8	188,8	213,0
muži	26,8	35,4	47,0	81,9	96,7
ženy	29,8	41,4	68,8	107,1	116,3
míra dlouhodobě nezam. (%)	1,2	1,6	2,4	3,8	4,1
muži	1,0	1,3	1,7	2,9	3,5
ženy	1,5	2,0	3,2	5,0	5,4

Pramen: ČSÚ, Zaměstnanost a nezaměstnanost (výběrová šetření pracovních sil a zvláštní výpočty)

Riziko setrvání v nezaměstnanosti vyjádřené mírou dlouhodobě nezaměstnanosti rostlo daleko rychleji než míra obecné nezaměstnanosti, a to u všech kategorií nezaměstnaných. Podobně i dále uvedené údaje o registrované nezaměstnanosti¹¹ ukazují alarmující skutečnost: v letech 1996–1998 se udržoval podíl nezaměstnaných déle než rok kolem 20 % z celkového počtu nezaměstnaných, v roce 1999 se zvýšil na 30 % a v roce 2000, kdy nezaměstnanost po třech letech poprvé poklesla (z 9,4 na 8,8 %), se podíl dlouhodobě nezaměstnaných dále zvýšil až na 40 % počtu nezaměstnaných.

V souladu s teorií lidského kapitálu a s teorií dualismu trhu práce je v důsledku zvýšené soutěživosti na trhu práce riziko dlouhodobě nezaměstnanosti extrémní tam, kde schází obecný lidský kapitál (u zdravotně postižených a nekvalifikovaných pracovníků) či specifický kapitál související s praxí (u absolventů základních škol, učilišť, středních a případně vysokých škol), zejména pak když se „překrývají“ s těmito základními handicapem i určité „sociální“ identity (viz tabulky P7 a P8).

Pro riziko ohrožení nezaměstnaností a hlavně pro setrvání v ní sehrává zdravotní postižení nejvýznamnější roli jak u mužů, tak u žen. Právě dlouhodobou nezaměstnaností jsou nejvíce ohroženi zdravotně postižení: riziko nezaměstnanosti přesahuje u nich 30 % a riziko dlouhodobě nezaměstnanosti představuje pro zdravotně postižené ženy 25 %, pro muže 18 %. Totéž platí o pracovnících bez kvalifikace, zejména o mužích, jejichž specifická míra nezaměstnanosti přesahuje

¹¹ V té je podíl dlouhodobě nezaměstnaných vzhledem ke zpožděním registrací nezaměstnaných na úřadu práce a vzhledem k určitému podílu sankčních vyřazení nezaměstnaných, jež nezaměstnanost z hlediska registrace přerušují, výrazně nižší.

20 %, míra dlouhodobě nezaměstnanosti dosahuje přitom 15 %.¹² Vysoké je riziko nezaměstnanosti u mládeže do 19 let, riziko dlouhodobě nezaměstnanosti se blíží k 12 %. Všechny vzdělanostní i věkové kategorie žen jsou vystaveny vyššímu riziku nezaměstnanosti a také dlouhodobě nezaměstnanosti. Rozdíl je patrný zejména v kategorii věku od 25 do 40 let, kde zvláštní roli hraje povinnost péče o malé děti: přerušuje pracovní kariéru a vyvolává nutnost znovu hledat místo. Přitom dochází k častému odmítání ze strany zaměstnavatelů s ohledem na pečovatelské závazky matek vůči dětem.

Mezinárodní srovnání a některá „česká specifika“

Míra diferenciací rizika nezaměstnanosti a dlouhodobě nezaměstnanosti mezi lety 1996–2000 značně narostla. Prolíná se tak vliv zvýšené soutěživosti pracovního trhu na jedné straně, ale i specifický vliv segmentace, selektivity a diskriminace vůči určitým kategoriím pracovní síly na straně druhé. Mezinárodní komparace dobře ukazuje, že riziko nezaměstnanosti se u nás rozkládá mezi věkové skupiny dost podobně, jako je tomu v zemích EU: nejvyšší nezaměstnanost je ve věkové skupině do 25 let, kde postihuje ve vysoké míře zejména nově vstupující na pracovní trh a pracovní sílu s krátkou pracovní historií (tzv. „entrants“).

Tab. 3.3: Míry nezaměstnanosti podle věku v roce 1999 ve vybraných zemích a v ČR (roční průměry)

	do 25	26–54	55–64	celkem
ČR	17,0	7,5	4,8	8,8
Německo	8,5	7,9	13,9	8,7
Belgie	22,6	7,4	5,7	9,0
Švédsko	14,2	6,2	6,6	7,2
Maďarsko	12,4	6,2	2,7	7,1
průměr v EU	16,3	7,7	7,5	9,2

Pramen: OECD 2000 (upraveno)

Jde o model diferenciací rizika nezaměstnanosti, typický právě pro evropské pracovní trhy značně segmentované podle osy „interní-externí“ pracovní trh a při uplatnění principu seniority. Zejména vyšší věkové kategorie jsou na těchto trzích lépe postaveny na interním pracovním trhu firem nebo jsou lépe chráněny systémy sociálního zabezpečení, tedy předčasnými důchody či podporami v nezaměstnanosti, jakmile se dostávají na externí pracovní trhy.¹³

¹² Je třeba říci, že značnou část z nich představují Romové. Jestliže u nás je v pracovní síle asi 400 tisíc pracovníků bez kvalifikace a asi 150 tisíc nezaměstnaných bez kvalifikace, za předpokladu, že u nás žije kolem 200 tisíc Romů a skoro polovina z nich patří k ekonomicky aktivním, mohou Romové odhadem představovat 15 až 20 procent nekvalifikované pracovní síly u nás. Ještě vyšší podíl mají ovšem mezi nekvalifikovanými nezaměstnanými; půjde odhadem snad o třetinu až polovinu nezaměstnaných bez kvalifikace.

¹³ V České republice byly v letech 1998–2000 velice rozsáhlé (podobně jako v první polovině devadesátých let při růstu nezaměstnanosti v Polsku) využity předčasné důchody. Od roku 2000 byl zvýšen podstatně strop podpory v nezaměstnanosti, což je příznivé pro pracovníky s lepším postavením na pracovním trhu; naopak byly zpřísněny podmínky poskytování podpor pro ty kategorie, které častěji opakují nezaměstnanost (sekundární pracovní trh).

Podstatně vyšší je však u nás v porovnání s pracovními trhy jiných zemí v EU nerovnost v rozložení rizika nezaměstnanosti podle kvalifikační úrovně. Výrazný dopad nezaměstnanosti na nekvalifikované a také, i když v menší míře, na vyučené pracovníky v České republice souvisí s rychlým procesem restrukturalizace a modernizace, resp. s de-industrializací¹⁴, a s rychle narůstající rolí kvality lidského kapitálu. Vzhledem k tomu, že tento proces bude podle všeho pokračovat i po obnovení ekonomického růstu, budou nerovnosti v rozložení rizika podle kvalifikační úrovně zřejmě trvale přetrvávat.

Tab. 3.4: Míry nezaměstnanosti podle dosaženého vzdělání (u osob ve věku 25–64) v roce 1998 (průměr za rok)

	zákl., vyučen	střední	vyšší	celkem
ČR	14,5	4,6	1,9	6,5
Německo	16,6	10,8	5,6	9,3
Belgie	13,1	7,4	3,2	9,4
Švédsko	11,1	6,6	3,0	8,4
Maďarsko	9,9	5,8	1,5	7,8
EU průměr	12,2	10,5	7,2	10,0

Pramen: OECD 2000 (upraveno)

Regionální diference rizika nezaměstnanosti

Nezaměstnanost v ČR se již na počátku devadesátých let výrazně regionálně diferencovala. Proces uvolňování přebytečné pracovní síly v druhé polovině devadesátých let měl v důsledku rozdílné ekonomické struktury regionů v ČR i rozdílné účinky na vývoj nezaměstnanosti. Nezaměstnanost rostla téměř všude a rozdíly mezi regiony v míře nezaměstnanosti (a následně i v míře dlouhodobé nezaměstnanosti) se zvětšily.

Tab. 3.5: Nezaměstnanost v regionech ČR (údaje ke konci roku)

	1996	1999	2000	2000
Region	MN	MN	MN	MDN
Celkem	4,1	9,0	8,3	4,3
Praha	2,2	4,2	4,5	1,2
Střední Čechy	3,2	8,0	7,2	3,4
Jihozápad	2,8	6,7	5,5	2,3
Severozápad	7,3	13,6	12,5	8,1
Severovýchod	3,5	8,6	6,4	2,8
Jihovýchod	3,3	8,6	7,7	4,0
Střední Morava	4,4	10,2	9,8	5,1
Ostravsko	6,2	13,9	14,0	8,6

Vysvětlivky: míra nezaměstnanosti (MN), míra dlouhodobé nezaměstnanosti (MDN)

Pramen: ČSÚ, Zaměstnanost a nezaměstnanost... (zvláštní výpočty)

Na rozdíl od první vlny nezaměstnanosti, která postihla především oblasti těžebního a těžkého průmyslu na jedné straně, a průmyslově nerozvinuté oblasti

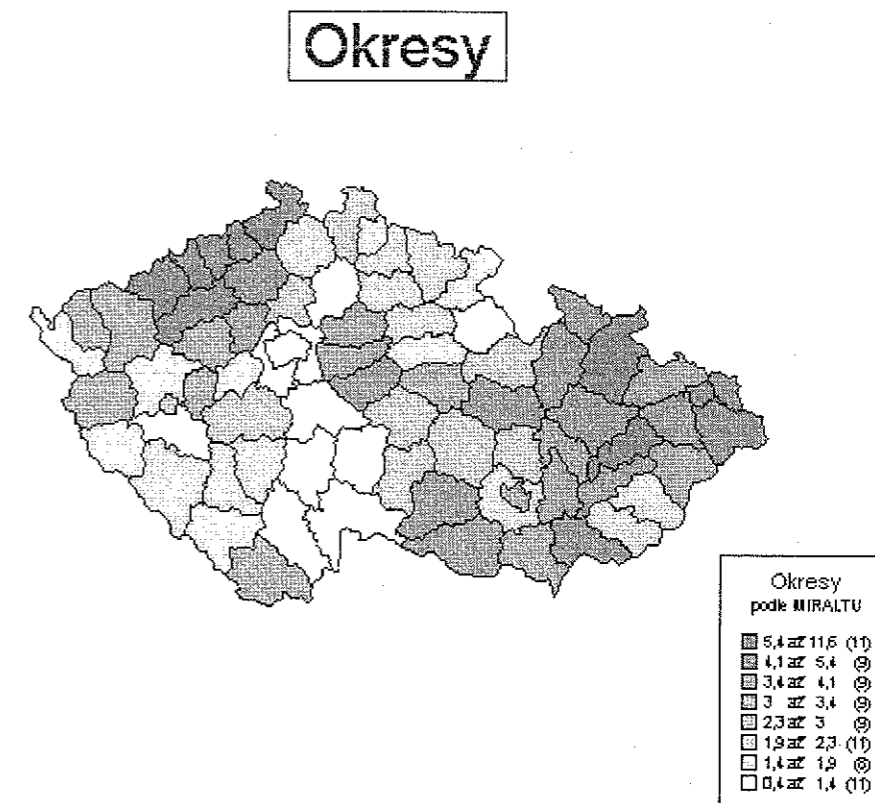
¹⁴ Její hlavní fáze proběhla v západní Evropě už v osmdesátých letech.

s vysokým podílem zemědělské výroby na straně druhé, se nyní dopad rizika nezaměstnanosti promítl v širším spektru odvětví zejména zpracovatelského průmyslu: přezaměstnanost musela být uvolněna ve všech odvětvích zaostávajících ve výkonnosti. Více byly přitom zasaženy podniky s větším počtem zaměstnanců. Současně však trpělo celkovým poklesem koupěschopnosti obyvatel i drobné podnikání, obchod a služby.

Rozdíly v míře nezaměstnanosti mezi mikroregiony, resp. okresy byly nadále výrazné: registrovaná nezaměstnanost dosahovala na konci roku 1999 v sedmi okresech ze 77 mezi 15 až 20 % (jednalo se o okresy severních Čech a severní Moravy), v dalších 24 okresech 10 až 15 %, naopak v sedmi okresech méně než 5 % (patří k nim tradičně Praha) při průměrné míře nezaměstnanosti 9,4 %.¹⁵

V regionální diferenciaci míry nezaměstnanosti se projevil kombinovaný efekt ekonomické recese a strukturální změny – šlo zejména o souběh dvou okolností: o rozsah snížení poptávky po práci a současně o rozdíly v úrovni kvalifikace pracovní síly. K největšímu omezení primárních pracovních trhů došlo totiž právě tam, kde byly tyto primární trhy tradičně nejrozsáhlejší. Z těchto trhů byly uvolněny největší počty nekvalifikované či nevhodně kvalifikované pracovní síly.

Mapa 1: Míra dlouhodobé nezaměstnanosti v okresech (1999)

¹⁵ Data z Výběrových šetření pracovních sil nedovolují sledovat nezaměstnanost na úrovni okresů.

Z hlediska regionální diference míry nezaměstnanosti a podílu dlouhodobé nezaměstnanosti byla proto v České republice v druhé polovině devadesátých let stejně významnou determinantou rozdílů mezi okresy právě strana nabídky práce (konkrétně rozdíl v úrovni kvalifikace nezaměstnaných) jako strana poptávky po práci (konkrétně jde o rozdíl v počtu volných pracovních míst).

Tab. 3.6: Korelace vybraných charakteristik pracovního trhu a míry nezaměstnanosti v 77 okresech v letech 1995–2000

(koeficienty PEARSON, data podle MPSV ČR)

Korelační koeficienty k proměnné: míra nezaměstnanosti v okrese¹⁶

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Míra VPM	-.255	-.246	-.285	-.390	-.477	-.488
Index vzdělání nezam.	-.443	NV	-.587	-.541	-.494	-.437
Podíl nez. bez kvalifikace	.315	.373	.450	.444	.395	.321
Podíl dlouhodobé nezam.	.477	.562	.746	.827	.852	.793

Korelační koeficienty k proměnné: podíl dlouhodobě nezaměstnaných v okrese

proměnná	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Míra VPM	NV	NV	NV	-.294	-.344	-.323
Index vzdělání nezam.	-.351	-.289	-.494	-.571	-.520	-.391
Podíl nez. bez kvalifikace	.316	.567	.415	.528	.476	.376

Podíl dlouhodobé nezaměstnanosti koreluje s indexem vzdělání nezaměstnaných a také s podílem nekvalifikovaných nezaměstnaných silněji než s nabídkou volných pracovních míst v daném okrese.

Předpokládáme, že vedle kvality lidského kapitálu dalším významným faktorem diference rozdílů rizika nezaměstnanosti byl i stupeň segmentace pracovního trhu. Ten je obtížné odhadovat z dostupných statistických dat, podle mnohých příznaků je ale patrné, že byl výraznější právě tam, kde byly primární trhy více postiženy recesí. Segmentace pracovního trhu totiž vyplývá do značné míry z reakce aktérů na pracovních trzích na rostoucí ohrožení nezaměstnaností.

Některé sociální důsledky diferencovaného rizika nezaměstnanosti

Zkušenosti evropských zemí z období růstu nezaměstnanosti v osmdesátých letech ukazují, že především dlouhodobá nezaměstnanost zvyšuje rizika chudoby a sociálního vyloučení. Riziko chudoby mezi domácnostmi nezaměstnaných bylo mnohonásobně vyšší než u ostatních domácností.¹⁷ Analýzy z devadesátých let

¹⁶ Vysvětlivky: Všechny korelační koeficienty na hladině významnosti .05 či nižší.

NV – není významné na dané hladině významnosti. Index vzdělání nezaměstnaných jako suma podílů nezaměstnaných daného kvalifikačního stupně, přičemž vyšší kvalifikační stupeň má vždy vyšší váhu.

¹⁷ Dopad nezaměstnanosti na chudobu závisel zejména na trvání nezaměstnanosti, na štedrosti systémů kompenzací příjmu v nezaměstnanosti a současně i na zaměstnanosti a příjmu partnera (proto jsou značné rozdíly například mezi zeměmi Beneluxu na jedné straně a Irskem či Řeckem na straně druhé).

(Hagenaars et al. 1994, Atkinson 1998: 74) ukazují, že sice se míry chudoby mezi různými zeměmi odlišují, nicméně ve většině zemí domácnosti nezaměstnaných jsou mnohem více ohroženy chudobou v porovnání s ostatními domácnostmi: v Belgii více než čtyřikrát, v Nizozemí více než třikrát, v Irsku, Velké Británii a Francii více než dvakrát, v Německu byl rozdíl v chudobě nezaměstnaných proti celku domácností sice jen mírný (ale stále více než dvojnásobný proti domácnostem zaměstnaných), pouze v Dánsku byla incidence chudoby nezaměstnaných pod průměrem všech domácností, byly ovšem stále vyšší než v domácnostech zaměstnanců.

Podobně velmi přesvědčivé výsledky ukazuje také analýza provedená na datech z Mikrocenzu 1996. Česká situace je dokonce specifická v tom smyslu, že postižení chudobou ve spojení s nezaměstnaností je v porovnání s ostatními typy domácnostmi výrazně vyšší (přesněji víc než desetkrát vyšší).

Tab. 3.7: Riziko chudoby v závislosti na postavení přednosti domácnosti na trhu práce

	ČR 1996	Belgie 1985	Nizozemí 1986	Irsko 1987	Řecko 1988
Všechny domácnosti	4,7	6,1	7,2	17,2	19,9
Nezaměstnaní	57,0	26,5	19,5	58,9	36,4
Zaměstnaní	2,7	2,9	5,2	11,9	19,1
Důchodci	3,9	6,6	2,4	7,9	21,7

Vysvětlivky: Chudoba podle 50 % průměrného příjmu na spotřební jednotku (ekvivalenční škála 1,0, 0,7, 0,5)

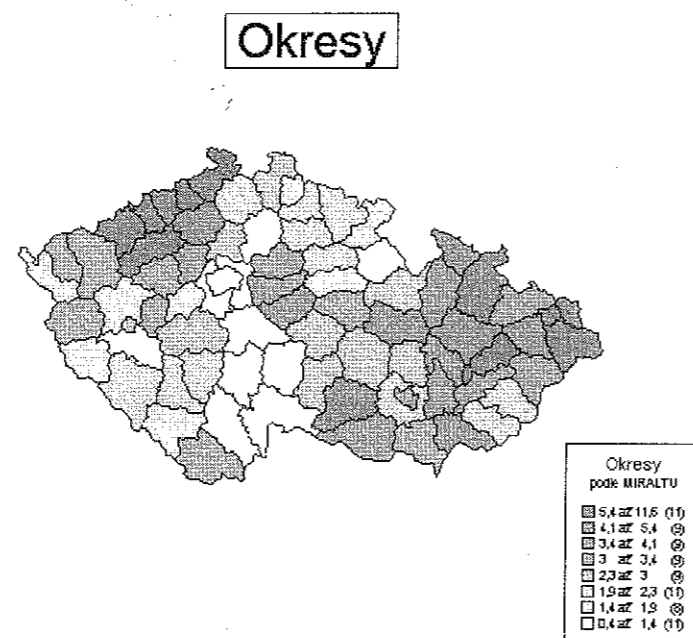
Pramen: de Lathouwer (1993), ČSÚ – zvláštní výpočty z dat Mikrocenzu 1996

V letech 1996 až 1999, kdy došlo v ČR k růstu míry nezaměstnanosti z 3,5 na 9,4 % (registrovaná nezaměstnanost podle dat úřadů práce), se souběžně výrazně zvýšil počet příjemců dávek sociální péče: z 279 tis. na konci roku 1996 na 491 tis. na konci roku 1999 (MPSV ČR 1999, 2000). Provedené studie (Vavrečková a Kotíková 1998) ukázaly, že příjemci dávek sociální péče jsou z 80 % právě nezaměstnaní. Nepřekvapuje proto, že rozsah chudoby v jednotlivých regionech ČR s mírou nezaměstnanosti úzce souvisí. I když o chudobě v jednotlivých regionech nejsou k dispozici spolehlivá data, můžeme orientačně vycházet z počtů klientů sociálních referátů. Podle našich výpočtů provedených na datech z úřadů práce a ze speciálního šetření MPSV ČR měl v roce 1999 koeficient korelace (PE) mezi mírou registrované nezaměstnanosti v okresech ČR na konci roku 1999 a podílem příjemců opakovaných dávek sociální pomoci na referátech sociální péče v relaci k počtu obyvatel okresu nad 15 let¹⁸ hodnotu 0,400 (hladina významnosti 0,01).¹⁹

¹⁸ V průměru šlo o podíl 10,7 % příjemců dávky sociální péče v poměru k dospělé populaci nad 15 let (jde o všechny registrované za účelem získání opakované dávky sociální péče v průběhu roku 1999, nikoliv o stav k datu).

¹⁹ Ve všech devíti okresech s nejvyšší mírou nezaměstnanosti (přesahující 15 procent) byl podíl registrovaných příjemců opakované dávky sociální péče na dospělé populaci vyšší než 10 procent, zatímco například v deseti okresech průměrných z hlediska míry nezaměstnanosti přesáhl tento podíl hranici 10 procent jen čtyřikrát, a konečně v deseti okresech s nejnižší nezaměstnaností to

Mapa 2: Podíl příjemců dávek sociální péče na dospělé populaci v okresech (1999)

Dopad nezaměstnanosti na chudobu závisí ovšem do značné míry na výkonnosti systémů ochrany příjmu. Podpory v nezaměstnanosti v ČR jsou poskytovány v porovnání s evropskými standardy relativně krátkou dobu (6 měsíců) a jsou nízké (50 % a 40 % předchozí mzdy první tři měsíce a druhé tři měsíce trvání nezaměstnanosti).²⁰ Pak přecházejí nezaměstnaní do systému dávek sociální péče, což znamená, že jejich příjmy jsou dopláceny (je-li to třeba) do výše životního minima. I tyto okolnosti hrají roli pro koincidenci déle trvající nezaměstnanosti a chudoby. S ohledem na narůstající míru a diferenciaci dlouhodobé nezaměstnanosti lze očekávat, že i sociální dopady nerovnoměrného rizika nezaměstnanosti se budou nadále prohlubovat.

bylo jen v jediném případě (a jen ve dvou dalších okresech s nejnižší mírou nezaměstnanosti přesáhl tento podíl příjemců dávek sociální pomoci podíl 5 procent).

²⁰ K snížení z 60 % a 50 % došlo v roce 1997 v souvislosti s tzv. „balíčky“ úsporných opatření.

Tab. 3.8: Poměry náhrady u životního minima a minimálních příjmových veličin (k průměrné čisté mzdě)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Minimální mzda	52.8	47.1	32.7	31.4	26.9	25.8	24.8	22.7	28.4	33.3
Minimální důchod	58.3	53.3	46.3	45.6	42.9	38.3	36.3	37.5	34.6	35.6
Dávka v nezaměstnanosti	56.7	37.8	35.9	29.4	32.4	30.6	30.7	25.4	27.2	26.3
Životní minimum										
Jednotlivec	55.1	45.8	42.5	40.0	38.5	38.3	36.4	37.5	34.6	35.6
Čtyřčlenná rodina	184.6	166.1	147.4	140.4	129.2	117.0	111.0	111.0	102.5	102.4

ŽM = životní minimum, hrubá minimální mzda srovnána k hrubé průměrné mzdě, sociální dávky k čisté mzdě

Dlouhodobá nezaměstnanost dopadá totiž právě na ty skupiny populace, jež mají i tak nižší kapacitu lidského kapitálu a v souvislosti s tím také méně materiálních zdrojů. Delší období nezaměstnanosti a její opakování je navíc postupně vylučují z nároků na dávky ze sociálního pojištění.²¹ Vývoj na trhu práce a diferenciaci rizik nezaměstnanosti odkazuje takto ohrožené kategorie pracovní síly přímo k systému dávek sociální pomoci. S ohledem na jejich klesající úroveň (srovnej tabulku 3.8) a také s ohledem na poptávku zaměstnavatelů po neformální práci (jež je výsledkem obecné flexibilizace pracovního trhu na jedné straně, a na straně druhé koresponduje možnostem daným nedostatečně kontrolovaným prostředím transformační české ekonomiky) využívají nezaměstnaní, zejména ti, pro které je formální trh práce obtížně dostupný, dost běžně i neformální příjmy z šedé ekonomiky.²² Role žadatele dávek, jenž kombinuje sociální příjmy s příjmy z neformálních zaměstnání, se jim jeví být vhodným způsobem, jak uniknout pozici „outsiderů“, kteří jsou přijímáni za nízké mzdy na nejistá pracovní místa. Tato role ale současně spoluvytváří i specifický vzorec vyloučení z formálního pracovního trhu, který bude odolný vůči nabídkám nejistých pracovních míst s nízkými mzdami.

Závěr

Vyloučení na trhu práce souvisí především s flexibilizací pracovního trhu, s jeho segmentací a diferenciací rizik nezaměstnanosti, dílem i s oslabováním nároků na některé z dávek sociálního zabezpečení v důsledku fragmentace pracovní kariéry u části pracovní síly. Jednou z možných alternativ vyhnutí se rizikům nezaměstnanosti může být – zejména pro pracovní sílu v sekundárních segmentech trhu práce, jež je riziky nezaměstnanosti nejvíce ohrožená v důsledku nedostatečné vybavenosti lidským a sociálním kapitálem – oblast „šedé zóny“

²¹ Od roku 2000 došlo ke zpřísnění nároku na podporu v nezaměstnanosti v tom smyslu, že pro obnovu nároku v případě opakované nezaměstnanosti musí být žadatel zaměstnán vcelku 6 měsíců mezi oběma registracemi (vedle dřívější podmínky 12 měsíců zaměstnání v posledních třech letech).

²² Při reprezentativním výzkumu „Legitimita sociální politiky“ (léto 1999, n = 1.319) více než polovina respondentů (z dospělé populace) uvedla, že nezaměstnaní „často“ nebo dokonce „velmi často pracují na černo“ (další čtvrtina dotazovaných uvedla, že „občas pracují na černo“).

2. strana
 pololegálních pracovních aktivit²³ jako nejpřístupnější odpověď na tato rizika. Taková alternativa může sice snížit aktuální rozsah faktické ne-zaměstnanosti, nezmění však podstatně míru dlouhodobých životních nejistot a sociálního vyloučení těch, kteří ji zvolí jako východisko. Pro eliminaci rizik vyloučení na trhu práce je klíčová jiná strategie – a sice zlepšování lidského kapitálu a zaměstnatelnosti těch, kteří jsou jimi nejvíce ohroženi.

Proces růstu a diferenciací rizik nezaměstnanosti v České republice je, jak jsme ukázali, těsně spojen s procesy transformace, modernizace a dopady globální ekonomické soutěže. Procesy, z nichž rizika vyloučení na trhu práce i sociálního vyloučení vyplývají, jsou ovšem trvalejší povahy a jejich vliv zesiluje. Postupující integrace České republiky do Evropské unie a také do globální ekonomiky v blízké budoucnosti požadavky na konkurenceschopnost a tlaky na trh práce ještě zvýší. Nelze ani očekávat, že by je oslabil proces stárnutí populace či delší účast mladých lidí ve vzdělávacím systému. Demografická změna vyvolává totiž sociálně politické reakce, jako je zvyšování důchodového věku a zpřísnění podmínek pro odchod do důchodu, při snaze udržet a zvyšovat pracovní participaci mužů i žen. Právě lidský a sociální kapitál bude o možnosti zapojení lidí do světa práce rozhodovat.

²³ Beck (2000) hovoří o v této souvislosti o nebezpečí „brazilianizace Západu.“

Příloha

Tab. P1: Změny zaměstnanosti podle odvětví v letech 1996–2000

Odvětví	1996 (v tis.)	1999 (v tis.)	2000 (v tis.)	změna (v tis.)	změna (v %)	2000 (v %)
Zemědělství, myslivost	241,2	191,6	186,4	- 54,8	- 22,7	3,9
Lesní hospodářství, rybolov	51,7	50,5	50,7	- 1,0	- 1,9	1,1
Dobývání nerost. surovin	89,6	75,0	67,6	- 22,0	- 24,6	1,4
Zpracovatelský průmysl	1402,1	1302,0	1288,8	- 113,3	- 80,1	27,1
Výr. elektřiny, plynu, vody	100,1	80,4	80,4	- 19,7	- 19,7	1,7
Stavebnictví	467,2	444,5	442,4	- 24,8	- 5,3	9,3
Obchod, opravy motorových vozidel	652,5	636,6	614,5	- 38,0	- 5,8	12,9
Pohostinství, ubytování	159,1	158,7	155,5	- 3,6	- 2,3	3,3
Doprava, telekomunikace	392,7	369,9	372,6	- 20,6	- 5,2	7,8
Peněžnictví a pojišťovnictví	95,5	99,2	103,0	+ 7,5	+ 7,9	2,2
Nemovitosti, služby pro podniky, výzkum	259,6	262,2	265,8	+ 6,2	+ 2,4	5,6
Veřejná správa, sociální zabezpečení	321,9	336,3	340,7	+ 18,8	+ 5,8	7,2
Školství	311,6	296,4	300,2	- 11,4	- 3,7	6,3
Zdrav., veterinární a soc. činnosti	266,2	287,5	293,6	+ 27,4	+ 10,3	6,2
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	163,1	169,1	183,8	+ 20,7	+ 12,7	3,9
Soukromé domácnosti s pomocným personálem	1,7	2,0	1,7	0	0	0,0
Exteritoriální organizace	2,2	2,4	2,1	- 0,1	- 4,5	0,0
Nezjištěno	2,3	0,7	1,4	- 0,7		
Celkem	4980,3	4765,4	4751,0	- 229,3	- 4,6	100,0

Pramen: ČSÚ 1996–2000, Zaměstnanost a nezaměstnanost (údaje ke konci roku)